

Etičnost in duhovnost

✍️ Jože Ramovš

Človek v sebi doživlja potrebo po svobodi, da izbira in odloča o svojih stališčih, dejanjih in življenjski usmeritvi. Z nekaterimi od svojih odločitev ustvarjalno razvija sebe in svoje okolje, z nekaterimi sebi, drugim ali okolju škoduje. O večini dejstev pa človek ne more odločiti – svoboden pa je, da do njih zavzame pritrnilno ali odklonilno stališče.

Osebnostna svoboda odločanja, osebna odgovornost za lastne odločitve ter zmožnosti za osebno orientiranje pri usmerjanju sebe tvorijo etično področje človekovega doživljanja in ravnanja. Etične zmožnosti so vedno zanimale ljudi na vseh ravneh. Po njih presojamo kakovost vsakdanjega življenja in medčloveškega sožitja. Verske skupnosti jih tesno povezujejo z verovanjem. Družbene skupnosti jih formalizirajo v zakone in kodekse. Ob njih pronicljivo išče odgovore umetnost – pomislimo npr. na Dostojevskega.

Svoboda in odgovornost sta trd oreh za znanost – skoraj do protislovnosti trd. Vse vrste znanosti sicer temeljijo na svobodi raziskovanja, domet njihovega raziskovanja pa so zakonitosti, ki so nasprotje svobodne izbire. To velja tudi za psihologijo, sociologijo, pedagogiko, psihoterapijo in druge znanosti o človeku. Redki znanstveniki resno upoštevajo človekovo svobodo. Med psihologi se je vprašanjem človekove svobode in odgovornosti življenjsko posvetil Viktor E. Frankl (1905–1997), pomembne dosežke v raziskovanju etičnega ali moralnega

doživljanja, ravnanja in razvoja pa so doprinesli tudi nekateri drugi, npr. Lawrence Kohlberg (1927–1987).

Vzgoja otroka v zrelo človeško osebnost v principu predpostavlja njegovo svobodo, njen razvoj in večanje odgovornosti zase in za svoje okolje. Pedagogika pa temelji predvsem na znanstveni psihologiji in sociologiji. Ob njuni šibki utemeljitvi svobode in etične razsežnosti, še posebno temeljev in motivacije za etično ravnanje, ni čudno, da poklicni pedagogi tako radi prepustijo vzgojo drugim, sami pa se vkopljejo na varnem terenu poučevanja. Praksa družbenega razvoja pa pokaže, da se ta račun ne izide – izobraženi in nevzgojeni ljudje so tudi za svoje ostarele učitelje huda usoda. Zato se je vredno resno poglobiti v vprašanja, kakšna so pristna tla etičnega polja in katere motivacijske sile v človeku pristno poganjajo etično doživljanje in ravnanje.

Polje etike in plevel moraliziranja

Pri razpravljanju o etični razsežnosti osebnega človekovanja in sožitja med ljudmi je velika nevarnost *moraliziranja*. Moraliziranje ima več obrazov. Eden je, če slabo utemeljimo svobodo ali je ne jemljemo resno, medtem ko damo veliko težo odgovornosti. Drugi je obraten: človeku v vsem pripisujemo svobodo izbire in odgovornost za posledice, medtem ko je v resnici mnogokrat povsem brez zavestnega odločanja. Tretji obraz moraliziranja je, ko od človeka zahtevamo odgovorno ravnanje, ne razvijamo pa uspešnih metod in razmer za vzgojo svobode, presojanja, sprejemanja odgovornosti ipd. Moraliziranje je eden najbolj pogostih in škodljivih plevelov na vrtovih vzgoje, verovanja, politike, gospodar-

stva, družine in na drugih poljih vsakdanjega sožitja ljudi. Moraliziranje je popolno nasprotje etičnosti.

Kako naj se pri razpravljanju o etiki ter morali – in enako v vsakdanjem pedagoškem, drugem strokovnem in starševskem delu – izognemo nevarnosti moraliziranja? Dobro varovalo je védenje, iz česa je sestavljena zemlja etičnega polja. Etično polje je rodovito, če so v njem tri sestavine.

- *Spoznanje.* Če človek v konkretni situaciji ne spozna, da ima stvarno več različnih možnosti, njegovo ravnanje ne sodi na etično področje. Vedeti mora, da lahko ravna tako ali drugače, da stvarno lahko zavzame takšno ali drugačno stališče, če je neko dejstvo trenutno nespremenljivo.
- *Razlikovanje med vrednostjo ene in druge odločitve, enega in drugega stališča.* Človek mora v sebi doživljati, da je ena od možnosti resnično vrednejša od druge, zato je odločitev zanj bolj smiselna od odločitve za drugo. Če ni vrednostnega razlikovanja, ne gre za etično področje.
- *Stvarna zmožnost za uresničitev svoje odločitve.* Človek mora imeti doživljajsko svobodo, da svojemu smiselnemu stališču pritrđi, zunanjo svobodo in zmožnost, da svojo smiselno odločitev – vsaj deloma – uresniči v praksi. Če ni svobode, doživljanje ali ravnanje ne sodita na etično področje.

Vest

Pri spoznavanju človeškega etičnega polja moramo omeniti še *vest*. Frankl jo imenuje etični organ, ki človeku omogoča presojanje med bolj vrednimi in manj vrednimi možnostmi. Vest je prirojena duhovna zmožnost, duhovni imunski vzgib, ki omogoča

O pravu in etiki v šoli

Odlomki

“Instrumentalizacija človekovih in otrokovih pravic je že privedla do stanja, ko to preprosto ni več mogoče. Z njimi se tudi v šoli vzpostavlja zgolj pravni red in ‘pravno okolje’. Zaradi takšne instrumentalizacije so človekove pravice veliko preozko polje za utemeljevanje legitimnosti vzgoje. V tej funkciji so človekove in otrokove pravice v šoli nekaj povsem marginalnega.” (Medveš, 2007: str. 12–13)

“Zdaj se odpre ključno vprašanje. Kaj pomeni vzgoja otrok v duhu človekovih pravic? Ali so človekove in otrokove pravice v šoli samo ‘pravno okolje’, samo pogoj delovanja šole ali naj postanejo tudi cilj vzgajanja?” (n. d.: 13)

“Mar bi to lahko pomenilo tudi, da bi šola morala navajati učenca na to, da pred institucijo in tudi v razmerju do sočloveka zmanjšuje lastno odgovornost in krivdo za morebitno storjeno zlo? Ali je lahko vzgoja posameznika v duhu varovanja lastnih pravic naravnana samozaščitno, torej kot zmanjševanje krivde in s tem odgovornosti?” (n. d.: 13)

“Ali bi morala šola učenca vzgajati tudi v tem duhu, da ga navaja za lastno zaščito tudi k uporabi moralno spornih sredstev?” (n. d.: 14)

“Ta paradoks bo najbrž še zaposloval pisce pedagoških razprav. A če moram ta trenutek odgovoriti na to, kako ga razrešiti, mislim, da to omogoča le filozofija, da daje šola v *ciljni* naravnosti vzgojnega ravnanja prednost etiki sploh in tudi etični dimenziji človekovih in otrokovih pravic pred pravno dimenzijo. Nedvomno je, da šola ne more kršiti otrokovih ali človekovih pravic v svojem ravnanju, toda v svoji vzgojni filozofiji, pri vzgojnih ciljih naj sprejema človekove in otrokove pravice le v sklopu svoje etične opredelitve. Pravna dimenzija človekovih pravic pa je tako ali tako vezana na instrumentalizacijo določenih postopkov izrekanja ukrepov, kar pa po moji sodbi ni jedro vzgojnih prizadevanj šole. Le orientacija na etično dimenzijo ponuja šoli dovolj prostora za vzgojno delovanje. Ker pa vemo, da ni etične teorije, ki bi dajala zanesljivo oporo, je mogoče preprosto skleniti, naj sprejme šola kot svoj etični kodeks načelo etike ‘zdravega razuma’. To naj ji pomeni, da se v šoli ne more dogajati nič, kar je v nasprotju s cilji, nalogami in njenim družbenim poslanstvom, vrednotami človekovih pravic in pravičnosti sploh. Šola lahko vzdrži to etično držo le, če je v spoštovanju vrednot dosledna in pri tem strožja od ‘civilnega’ življenja. Če je v civilnem svetu očitno prepovedano samo kriminalno delovanje, med tem ko se ‘svinjarije’ tolerirajo, če so legalne (kot je nekoč dejala nekdanja glavna državna tožilka Zdenka Cerar), v šoli ni dopustna ne kršitev napisanih pravil ne ‘svinjarija.’” (n. d.: 14)

“Če uporabimo sedanjo logiko pravilnikov o pravicah in dolžnostih učencev/dijakov, se zavzemajo za prednost ‘dajanja pomoči’ pri vključevanju učencev/dijakov, v skupnost in učni proces pred izrekanjem ukrepov. Pri tem se tudi zavzemajo za to, da vzgoja ni omejena le na razrednika, razredno konferenco ali ravnatelja. Etična dimenzija v šolskih odnosih naj bo človeška, profesionalna in statusna dolžnost vsakega učitelja, ne le organov šole. Le tako se lahko med seboj dopolnjujeta dve dimenziji: formalnopravna in vzgojna. Obe morata zagotavljati pravičnost. V prvem primeru se pravičnost uresničuje na ravni formalnih postopkov (kar predstavlja njeno *formalnopravno okolje*) z vedno preverljivo stopnjo visokega zavarovanja pravic in so zanj odgovorni organi šole, v drugem pa na ravni neformalnih odnosov, kjer pa prevladuje *etična dimenzija* pravičnosti, najsi se kaže kot medčloveško spoštovanje, častno ravnanje, predvsem pa kot odgovornost za enake možnosti, odgovornost za pomoč vsakemu učencu/dijaku, da dosega ustrezne rezultate.” (n. d.: 14–15)

Izbor odlomkov: Silvo Šinkovec

Vir: Medveš, Zdenko (2007): Vzgojni koncept med vrednotno matrico in moralno samopodobo. V: *Sodobna pedagogika*, letnik 58, posebna izdaja, str. 6–29.

zdrav etični razvoj človeka, podobno kot telesni imunski sistem skrbi za zdrav telesni razvoj. V psihologiji so nekateri enačili vest z nadjazom (superegom), a gre za dvoje povsem nasprotnih človekovih zmožnosti: nadjaz je ponotrzanjen socialni diktat okolice, zato ni pristna osebna človekova zmožnost, vest pa je jedro človekovega ‘sebstva’, ki mu je prirojeno in ostaja njegovo najgloblje jedro; vest utemeljuje človeško dostojanstvo, njegovo nezamenljivost (edinstvenost) in neponovljivost (enkratnost). Vest je treba razvijati enako kot vse druge človeške zmožnosti; pravzaprav najbolj od vseh, saj je najvišja človeška zmožnost – čim višja je neka človeška zmožnost, tem bolj zahtevno delo je njeno razvijanje.

Polje etike je torej spoznavanje zakonitosti njive življenja: sebe, drugih ljudi in sožitja z njimi v družini in celotni družbi, narave in ravnanja z njo. Zakonitosti obstajajo; ne samo v fiziki in kemiji, ampak tudi v našem doživljanju in ravnanju. Etične zakonitosti niso neprehodne, kot so fizikalne; lahko jih prestopam, lahko se ne menim zanje. Toda če se jih ne držim, prej ali slej pridejo slabe posledice za moj človeški razvoj, za razvoj drugih in s tem za sožitje med ljudmi, za ohranjanje narave in zdrave družbe. Etične zakonitosti so meje človeškega razvoja. So ograja na mostu življenjske poti. Etične zakonitosti so kot Plečnikova ograja na Tromostovju: varuje pred padcem v umazano Ljubljano, pri tem pa je zelo zelo lepa. Etične zapovedi, npr. deset božjih zapovedi, so v zgodovini kultur ljudje imenovali lepe. Odvratne jih naredita bodisi moralizirajoča vzgoja ali pa lastna nerazvitost, da bi jih lahko uresničeval.

Duhovnost – spoštovanje svetega onkraj meja

Ljudje poznajo etična pravila, zapovedi in prepovedi, pa jih pogosto kršijo. Raziskave prestopnikov kažejo, da bolje vedo, kaj se sme in kaj ne, kot povprečna populacija. Spoznanje etičnih zakonitosti je res pogoj za etično doživljanje in ravnanje, ni pa dovolj. Etičnemu spoznanju manjka

motivacijska moč, energija za etično doživljanje in ravnanje.

V luči množične človeške nemoči za etično ravnanje sta dve navidezni bližnjici. Ena je nasilje – močnejši prisili šibkejšo k ravnanju, ki ga ima za etično, in sicer s telesnim, duševnim, socialnim ali duhovnim nasiljem. Seveda to ravnanje ni svobodno, zato ne more biti etično, poleg tega pa pogosto to, kar močnejši vsiljuje kot dobro ali etično, v resnici ni dobro, ampak slabo, nepošteno, zlo. Druga rešitev težave z etično motivacijo je brezbriznost, ko človek sam ali družbena skupina razglašata, da so vse izbire enako vredne, da je etika zgolj družbeni konstrukt. Nobena od teh 'bližnjic' v zgodovini kultur ni doprinesla k razvoju, ampak sta bili vzrok stagnacije, nazadovanja in gorja. Odločilno vprašanje je torej, kje je pristna človeška energija za etično doživljanje in ravnanje.

Zdi se, da energija za pristno etično doživljanje in ravnanje izvira iz celostnega človekova doživljanja sebe in stvarnosti. Ko človek dojema celotno polje, na katerem živi – telesno, duševno, socialno ..., dojema tudi meje svojega polja. Njegova svoboda je omejena s svobodo vseh drugih ljudi, z zakonitostmi ohranitve narave, z zakonitostmi njegovega lastnega telesnega, duševnega, socialnega in vsega drugega razvoja. Čim bolj dojema svoje celotno človeško polje, tem bolj dojema tudi njegove meje.

Tu je pred človekom neizbežno vprašanje, kako doživlja meje svojega sveta in 'prostor' za njimi – to, kar ga presega.

Če so mu meje in to, kar ga presega, ovira, ki ga ponižuje, skuša to razdirati, uničevati in osvajati kot svojo kolonijo. To mu sicer ne more uspjeti, saj tisto, kar lahko osvoji ali razdre, ni bila resnična meja njegovega sveta in presežni prostor, ampak njegov prostor, ki ga še ni poznal ali pa ga je poznal narobe. V resnici človeka ne presega nič od tega, česar še ne pozna sam ali celotno človeštvo, pa bo znano čez sto ali tisoč let. V resnici ga presegajo dejstva, da obstaja vse, kar obstaja, da obstaja on sam, da se svet in on razvijata, da lahko ustvarja, dela in doživlja, da lahko ljudje drug

drugega v resnici ljubimo ... Človekove večne meje so osnovna dejstva bivanja, celotna stvarnost in razvoj. To je prostor, ki ga presega.

Druga možnost, ki jo ima, je sprejemanje in spoštovanje svojih temeljnih meja in presežnega 'prostora' tam čez. Ta 'prostor' zanj ni prijemljiv, izmika se njegovemu spoznanju; za človeka ta prostor ni uganka, ki bi jo reševal, ampak *skrivnost*, ki jo lahko le doživlja. Jeziki so ga poimenovali z besedo duhovno. Fenomenolog Otto Rudolf je leta 1917 razčlenil človekovo doživljanje duhovnega v knjigi *Sveto*. Za doživljanje skrivnosti svetega je uporabil izraz *numinozno*, ki ga v kontrastni harmoniji sestavljata *tremendum* (kar navdaja z grozo) in *fascinations* (kar očara). Skrivnost svetega

človeka bogati, da doživlja bratstvo svojega sveta s svetom, ki ga obdaja in ščiti, saj je večji od njega – čim večji je prostor njegovega sveta, tem večji je obod meja in sosedstvo s svetom, ki ga presega. Doživlja, da ni 'vržen' v gluho vesolje, ampak 'povit' kot otrok v nekaj neizmerno večjega od sebe. Ta presežni svet je *svet* – utemeljuje etične in vse druge zakonitosti v našem svetu. Meje med našim in presežnim svetom povzročajo grozo, pred katero človek upravičeno trepetja (*tremendum*), obenem pa je ta presežni svet poln energije – človeka navdušuje (*fascinira*) in napaja z močjo za smiselno delo in ustvarjanje, doživljanje sebe, drugih ljudi in sveta, za oblikovanje človeškega sožitja.

Doživljanje skrivnosti svetega je duhovnost. Doživljanje duhovnega je pristna človeška potreba, odgovarjajo ji pristne človekove duhovne zmožnosti. Njihovemu razvijanju se posvečajo vere, na svoj način jih razvijajo neverni

ljudje. Če pa je človek povezan s presežno stvarnostjo v dialogu, če mu ta sveta stvarnost govori v jeziku daru iz nedojemljive razdalje (J. L. Marion), on pa nanjo odgovarja s hvalnico, je to verovanje; o njem v tem prispevku ne bomo govorili, ker ni pogoj za etično doživljanje in ravnanje.

Duhovnost in razvijanje le-te sta torej pristni motor – morda edini, ki

Foto: Marko Hrovat

poganja človekovo etično doživljanje in ravnanje. Živimo v času, ko tehnični razvoj omogoča največjo blaginjo v dosednji zgodovini in obenem uničenje sveta, ko nas staranje prebivalstva postavlja pred izbiro hitrega razvoja medčloveškega sožitja in človekove osebnosti, na drugi strani pa pred nepredstavljive stiske vseh generacij ob upadanju solidarnosti. Pri enem in drugem je etika vhod v pozitiven razvoj. Etika pa poleg znanja o pravih izbirah potrebuje tudi moč za njihovo uresničitev. V tem smislu je verjetno zelo resničen pogosto ponavljani rek, da bo 21. stoletje duhovno ali pa ga ne bo. Glavnino odgovornosti pri tej izbiri nosi vseživljenjska vzgoja od spočetja do smrti. Vzgoja je lahko samo etična; vse drugo je – tudi nujno potrebno – izobraževanje človeka za 'imeti'. Etična vzgoja brez duhovnosti je moraliziranje po butalskem načelu: "Če sam ne znam, bom pa druge učil!" ■